

הקמת התאגדות "הפועל" בגולה בשנות השלושים של המאה העשרים

חיים קאופמן

תקציר

התאגדות "הפועל" לעומת הסתדרות מכבי היא אגודת התעמלות וספורט שפעלה ברוב שנותיה רק בארץ-ישראל ובמדינת ישראל. הניסיון המשמעותי היחיד להרחיב את מסגרת התאגדות "הפועל" גם לגולה נעשה בשנות ה-30 של המאה הקודמת. ניסיון זה להקמת הפועל בגולה היה במידה רבה תוצאה של הנסיבות הפוליטיות בישוב היהודי ובתנועה הציונית שהביאו את תנועת העבודה להשתמש באגודת הספורט כאמצעי לגיוס בני נוער לתנועה העבודה הציונית וכאמצעי למאבק בתנועה הרביזיוניסטית. ניסיון זה זכה להצלחה חלקית בלבד בעיקר נוכח חוסר הרצון ליצור פילוג פוליטי בספורט היהודי גם בגולה וכתוצאה של קטיעת התהליך של הקמת אגודות הפועל בגולה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. מאמר זה מסביר את הסיבות והנסיבות שהביאו לרצון להרחיב את פעילות "הפועל" בגולה בשנים אלו, מתאר את המהלכים השונים של הקמת "הפועל" בארצות השונות בגולה (פולין, ליטא, לטווייה, סוריה, גרמניה, ארצות הברית, רומניה, אוסטריה בלגיה וצרפת), שבהן הוא הוקם או נעשה ניסיון להקמתו, ומסביר את הקשיים שהתעוררו בכל ארץ ואת הסיבות לחוסר ההצלחה.

תאריכים: מכבי ישראל, הפועל, אגודות ספורט, ציונות, יהדות, יהדות ופעילות גופנית, ישוב יהודי בא"י, מכבי העולמי, ספורט הפועלים.

התאגדות "הפועל" הוקמה בארץ ישראל מתחילת 1923 על רקע הנסיבות ששררו בארץ באמצע שנות העשרים של המאה העשרים.¹ הקמת "הפועל" הושפעה גם מהקמת ארגון ספורט הפועלים הבין-לאומי (סאס"י), וב-1927 אף הצטרפה "הפועל" לארגון זה. "הפועל" אימצה את ערכי ספורט הפועלים, אך התחבטה רבות, בשנות ה-20 וה-30, בדילמה של המחויבות לערכיו האינטרנציונליים של ספורט זה מחד ושל היותה חלק מרכזי מתנועה שהובילה מפעל לאומי מובהק מאידך.² לעומת "מכבי" (שנוסדה בארץ ישראל ב-1912 ובעולם ב-1921), שהיא הסתדרות עולמית הפועלת אצל יהודי העולם כולו, התאגדות "הפועל" נוסדה בארץ-ישראל המנדטורית ופעלה רק בארץ-ישראל ובמדינת ישראל וכן במחנות הפליטים ובהונגריה לאחר מלחמת העולם השנייה.³ הניסיון המשמעותי היחיד להרחיב את מסגרת התאגדות "הפועל" גם לגולה נעשה בשנות ה-30. מטרותיו של מאמר זה הן להסביר את הסיבות והנסיבות שהביאו לידי רצון להרחיב את פעילות "הפועל" בגולה בשנים אלו, לתאר את המהלכים השונים של הקמתה בגולה בארצות השונות שבהן הוקמה או שנעשה בהן ניסיון להקימה, להסביר את הקשיים שהתעוררו בכל ארץ ולהבהיר מדוע

לא היה לניסיון זה המשך. ייאמר כי המידע על הקמת "הפועל" בארצות השונות מקוטע מאוד וחלקי, ונשען בעיקר על תכתובות של "הפועל" עם סניפים שהוקמו בגולה המצויים בעיקר בארכיון העבודה (מכון לבון), שכן כמעט ולא קיימים ספרים או מאמרים שעסקו בסוגיה זו, וחלק גדול מהנתונים בנושא מתפרסמים כאן לראשונה.

הסיבות להרחבת הפעילות לגולה

הרעיון להרחבת פעילות "הפועל" לגולה הועלה לראשונה בישיבת מרכז "הפועל" שהתקיימה בכפר סבא ב-4 באוקטובר 1929. בישיבה נערך דיון מקיף שבמסגרתו הועלה הרעיון לפתח בגולה שלושה תחומי פעילות: האחד – לפעול שם בתנועה לארץ ישראל העובדת, דהיינו בתנועות הנוער החלוציות וב"חלוץ". השנייה – לפעול בקרב תנועות ספורט יהודיות שהוחל בהקמתם בגולה כדי להקים ברית עולמית של ספורט פועלים יהודי. השלישית – לפעול בתוך "מכבי" בגולה. התחום השלישי היה שנוי במחלוקת, והיו שסברו כי הפעילות בתוך "מכבי" מיותרת. ההחלטה שנתקבלה לבסוף הייתה כי יש לפעול בתנועות הנוער ובתנועות ה"חלוץ" וכן בכל תנועות הספורט היהודיות הקשורות ל"ארץ ישראל העובדת" (מה שאינו שולל התקשרות לאגודות של "מכבי" בגולה העומדות בקריטריון זה).⁴

החלטת המועצה השישית של "הפועל" בינואר 1930 חיזקה את החלטת המועצה בכפר סבא וקראה להקים תאים לתרבות גופנית בתוך ה"חלוץ" ותנועות הנוער ולהקים את "הפועל" בגולה.⁵ הביטוי המעשי הראשון של ההחלטה הוא תחילתה של תכתובת עם הגולה שהכילה מידע על "הפועל" ונועדה ליצור קשר עם ארגוני הספורט היהודיים המזכירים גם בהחלטות המרכז. לדוגמה, התכתבויות עם ה"כוח" בליטא, ה"קראפט", ה"פרנהייט" וה"שומריה" בפולין, והתכתבות עם הסתדרות "בר כוכבא" בהנובר (שהייתה חלק מ"מכבי", אך הייתה בעלת זיקה סוציאליסטית), וכן עם שמואל קפלן בניו יורק שעסק שם בהקמת ארגון של ספורט פועלים יהודי. הגם שהיזמה להקמת "הפועל" בגולה באה מצדה של הנהגת "הפועל",

התאפשרה יזמה זו הלכה למעשה בגלל האינטרס של ההסתדרות הכללית בשנים אלו.⁶ מתחילת שנות ה-30 חתרה תנועת העבודה להגמוניה בתנועה הציונית. כדי להשיג יעד זה היה צריך להקים מפלגת פועלים חזקה, וכך נוצרה בינואר 1930 בארץ ישראל מפלגת "מפא"י" (האיחוד של "אחדות העבודה" ו"הפועל הצעיר"). בגולה הוקמה בשנים אלה "הברית העולמית האיחוד העולמי פועלי ציון צ"ס – התאחדות", שנקראה בקיצור "האיחוד העולמי", והייתה למפלגת הגג של מפא"י בזירת ההסתדרות הציונית והקונגרס הציוני העולמי. עיקר המאמצים להשגת ההגמוניה נעשו בקרב אלפי הבוחרים במזרח אירופה.

בעקבות האירועים האנטישמיים בפולין ובארצות הלטויות ובגרמניה חל גידול רב במספר שוקלי השקל הציוני (שהקנה חברות בתנועה הציונית). הגבלת היהודים בשירות הממשלתי ובאוניברסיטאות, המלחמה הכלכלית נגד היהודים כמו גם צמצום אפשרויות ההגירה בעקבות חוק המכסות בארצות הברית – אלה דחפו יהודים רבים לזרועות התנועה הציונית ויצרו את הרקע לעליות הרביעית והחמישית לארץ ישראל (1924-1939). תנועת הפועלים

במזרח אירופה חתרה לחזק את מעמדה בהציגה עצמה ככוח הבונה המרכזי בארץ ישראל.⁷ הקמת "הפועל" בגולה הייתה אחת הדרכים למשוך צעירים יהודים לתנועת העבודה. אגודות הספורט היהודיות בגולה היו מאז הקמתן אמצעי של קירוב צעירים לתנועה הציונית, והתאגדות "הפועל" ניסתה לרשת את התפקיד המסורתי של "מכבי", כשלערכים הלאומיים הכלליים הצטרפו ערכי תנועת העבודה שהקנייתם הייתה חלק מהעבודה התרבותית במסגרת הפעילות השוטפת ב"הפועל". האיום הרציני ביותר על סיעת הפועלים בא מצדה של התנועה הרביזיוניסטית. המאבק לווה בגילויי עוינות ואלימות הן בארץ ישראל והן בגולה ובעיקר אמורים הדברים בפולין, שם היה מרכז כוחה של המפלגה הרביזיוניסטית. האלימות שליוותה מאבק זה הולידה את הצורך בהגנה על מנהיגי הפועלים ועל פעילותה השוטפת של התנועה בחו"ל.

על החשיבות שייחסה המנהיגות ההסתדרותית להקמת "הפועל" בגולה אפשר ללמוד מהתבטאויות רבות של בן-גוריון שגילה עניין רב בנושא והיה מעורב בו. אף שקודם לכן לא הרבה לעסוק בהתאגדות "הפועל", הקדיש בן-גוריון בשנים אלו מקום נרחב ביומנו למתרחש בארגוני הספורט המקורבים לתנועת הפועלים בגולה ולהקמת "הפועל".⁸ בשלוש הישיבות שקיים עם מזכירות "הפועל" בשנים 1931-1932 עמדה סוגיית ההתארגנות בגולה במרכז התעניינותו. הוא ציין ביומנו את ארגוני הספורט המקורבים לתנועת העבודה, למשל במה הייתה "מכבי" קרובה לתנועת העבודה ובמה הורגשה ב"מכבי" השפעת הרביזיוניסטים. כן ציין את האגודות הלא ציוניות ואת מצבן הארגוני. בתקופת ההסתדרות על הבכורה בתנועה הציונית נראה כי בן-גוריון בדק את ה"גייסות" העומדים לרשותו, כשלצד חיזוק העוצבות הוותיקות בדמותן של תנועות הנוער ו"החלוץ", היו מאורגנות ומוטלות למערכה גם העוצבות ההולכות ונבנות בדמות אגודות הספורט שהיו מקורבות לתנועת העבודה. בהתבטאויותיו של בן-גוריון בסוגיית "הפועל" הוא הדגיש את הקמת "הפועל" בגולה כמי שנועדה להגן על תנועת העבודה מפני אויביה. כך למשל כתב בן-גוריון ב-7 ביולי 1933, זמן קצר לאחר רצח ארלוזורוב, במכתב למרכז מפא"י:

שניים שלשה חברים יוצאים להקים את 'הפועל' בארצות מזרח אירופה בתנופה רבה, בידיעת המקצוע, ולעומת כוחות האונטרולט המתרכזים עכשיו ב'ברית החיל' החוליגני של ז'בוטינסקי מקימים כוח רב אונים, חלוצי, תרבותי השומר על כבוד התנועה וכוחה בגולה.

הגורמים שסייעו להקמת "הפועל" בגולה

שני גורמים מרכזיים האיצו את הקמת "הפועל" בגולה: **משלחת "הפועל" לגולה.** ממוצית 1931 נוצר לראשונה קשר בלתי אמצעי בין "הפועל" שבארץ ישראל לבין הגולה. ביולי 1931 התקיימה בווינה אולימפיאדת הפועלים השנייה ומשלחת של "הפועל" השתתפה בה. לווינה יצאו שתי קבוצות: האחת של רוכבי אופניים, והשנייה של רוכבי אופנוע. הן יצאו לחו"ל לפני מועד האולימפיאדה, ביקרו בכמה ארצות

וזכו לקבלות פנים נרגשות בקהילות היהודיות. קבוצת הכדורגל של "הפועל" יצאה לאחר האולימפיאדה לפולין כדי לקיים כמה משחקים, שזכו לסיקור נרחב בעיתונות היהודית בפולין. סיורים אלה סייעו בתעמולה להקמת "הפועל" בגולה, והמקורות של "הפועל" הרבו לציין זאת.⁹

לאולימפיאדת הפועלים בווינה נודעת חשיבות גם משום שבמסגרתה נפגשו ב-28 ביולי 1931 נציגי "הפועל" מארץ ישראל עם נציגי ספורט פועלים יהודים מליטא, פולין, לטווייה ואוסטריה. בפגישה נכח גם מרמינסקי, כנציג הוועד הפועל של ההסתדרות. בפגישה נקבע כי יש לקיים קשר מתמיד בין חלקיה השונים של תנועת ספורט הפועלים היהודים, יש להקים ארגוני ספורט כאלה בכל הארצות, והמטרה היא להקים ארגון עולמי של ספורט למען ארץ-ישראל העובדת. ההחלטה לא קוימה כלשונה, אך ארגוני "הפועל" הגדולים בפולין ובליטא נעזרו לצורך הקמתם וביסוסם בשליחים מארץ ישראל כגון ישראל כרמי בליטא וברוך בג בפולין.¹⁰

התשתית הקיימת. התאגדות "הפועל" בגולה לא נוצרה ברוב המקרים "יש מאין". בניגוד לארץ ישראל, שבה נוצרה התאגדות חדשה לחלוטין, בגולה נוסדה "הפועל" על תשתית קיימת של ארגוני ספורט פועלים יהודיים. לדוגמה: בפולין שימשו לה בסיס אגודות ה"קראפט", בליטא אגודות "הכוח", ובגרמניה נעשה ניסיון ליצור את "הפועל" על יסוד אגודות "בר כוכבא", המקורבות לתנועת העבודה, אך פעלו במסגרת "מכבי". ראוי לציין כי היזמה להקמת "הפועל" בגולה לא באה תמיד ישירות מארץ ישראל. לעתים באה הפנייה מצד גורמים מקומיים שהחלו לפעול במקום מושבם, כדוגמת גרמניה, ארצות הברית וסוריה, וביקשו לשם כך סיוע מארץ ישראל.

הקשיים בהקמת "הפועל" בגולה

התנאים החברתיים והפוליטיים להקמת "הפועל" בגולה היו שונים בתכלית מאלה של ארץ ישראל. בארץ ישראל הייתה "הפועל" חלק בלתי נפרד מההסתדרות הכללית, וכל מי שחפץ לעסוק בספורט והזדהה עם תנועת העבודה (על מגוון מפלגותיה) הצטרף באופן טבעי ל"הפועל". ארגוני הספורט בארץ ישראל שיקפו למעשה את המבנה הפוליטי של היישוב. "מכבי" זוהתה עם הגוש ה"אזרחי", והפעילות הספורטיבית שהחלה בבית"ר יצרה בסופו של דבר זהות מוחלטת בין הגושים הפוליטיים לבין אגודות הספורט. ב-1939 הוקמה גם "אליצור" שזוהתה עם הגוש הדתי-ציוני. לעומת זאת המצב בגולה היה מורכב יותר ואילץ את "הפועל" להתמודד עם בעיות שלא היו מוכרות לה בארץ-ישראל.

ארגוני הספורט הלא ציוניים. שלא כמו בארץ ישראל בגולה פעלו אגודות ספורט יהודיות לא ציוניות כדוגמת ה"שטערן" של פועלי ציון שמאל וה"מורגנשטערען" של ה"בונד" בפולין. ארגוני ספורט אלה היו (כדוגמת ארגוני האם שלהם) בני תחרות לספורט הפועלים הציוני

כפי ש"הפועל" הציגה את עצמה והקשו גם על קשרי "הפועל" עם ארגון ה"סאס" (ארגון ספורט הפועלים הסוציאליסטי הבין-לאומי). למעשה נוצר כאן קונפליקט בין הסולידריות המעמדית המתחייבת של ארגוני ספורט הפועלים במסגרת אינטרנציונל ספורטיבי לבין הפער האידאולוגי ביניהן.¹¹

היחסים עם "מכבי". ההבדל בהתייחסות ל"מכבי" בין ארץ ישראל לבין הגולה היה הגדול מכולם: לעומת ארץ ישראל בגולה לא נתפסה "מכבי" כארגון בורגני המעומת עם מחנה הפועלים. מעמדה של "מכבי" ביחס לתנועת הפועלים היה שונה מארץ לארץ. לדוגמה: "השומר הצעיר" (במסגרת סקציית "שומריה") ו"גורדוניה" (במסגרת סקציית "מעפילים") פעלו בתוך "מכבי", השתתפו במוסדותיה והיו בה מרכיב מרכזי. ה"התאחדות" בפולין (מפלגת הפועלים היהודית בפולין המקורבת לתנועת העבודה בארץ ישראל) עודדה את חבריה להצטרף ל"מכבי" כדי להרחיב בה את המרכיב החלוצי, ואגודות רבות של "מכבי" בגרמניה זיהו עצמן כמשויכות לארץ ישראל העובדת. לעומת זאת בליטא הייתה "מכבי" נתונה להשפעה רביזיוניסטית. זו גם הייתה אחת הסיבות העיקריות שמעולם לא הוקמה הסתדרות "הפועל" העולמית כדוגמת "מכבי" העולמי, אף על פי שהרעיון הועלה.¹² נוסף על חוסר הרצון של ארגונים כדוגמת "השומר הצעיר" בפולין לנתק את הקשרים המסורתיים עם "מכבי" הובע החשש שהתנתקות מ"מכבי" תדחוף את "מכבי" לזרועות הרביזיוניסטים. מעניין כי בעיה זו לא הייתה קיימת עם עלייתם לארץ של אנשי תנועת הפועלים שפעלו ב"מכבי", שכן בארץ ישראל הם תמיד השתלבו ב"הפועל".

היחסים עם תנועות הנוער ו"החלוץ". הקשרים שבין "הפועל" לבין תנועות הנוער והחלוץ היו אף הם מורכבים בגולה יותר מאשר בארץ ישראל. בארץ ישראל יכלה "הפועל" לפעול גם ללא קשר עם תנועות הנוער, ובפועל קיימה "הפועל" קשר רק עם תנועת "הנוער העובד". בגולה קשר זה היה מחייב, כי הוא היה אחד האמצעים העיקריים להגיע לנוער ציוני של תנועת העבודה. מכאן שכדי להקים את "הפועל" בגולה היה על "הפועל" לקשור קשרים עם תנועות הנוער החלוציות בגולה ועם תנועת "החלוץ".

מערכת היחסים שנוצרה בין "הפועל" לתנועות הנוער במדינות השונות הייתה שונה מארץ לארץ, וקשה לאפיין אותה באופן חד-משמעי. לדוגמה, בליטא ובלטווייה הוקמה "הפועל" בהשתתפותם הפעילה של אנשי "השומר הצעיר", "גורדוניה" ו"יוגנט בורוכוב". בפולין סירבו אנשי "השומר הצעיר" ו"גורדוניה" להיות חלק מ"הפועל", ולעומתם חברי ה"פרייהאט" (ואגודת הספורט "קראפט" של תנועה זו) היו דווקא החלק האקטיבי של התאגדות "הפועל" בפולין.

מאמצים רבים נעשו על ידי אנשי "הפועל" לחדור לתנועת "החלוץ". תנועה זו התרחבה מאוד בשנות ה-30 ובמיוחד בפולין ובגרמניה. חבריה היו בוגרים יותר ומתאימים יותר מבחינת גילם להימנות על אגודת הספורט. התאגדות "הפועל" הייתה יכולה להעצים את כוחה אם הייתה מצליחה לחדור אל בין שורות "החלוץ". בדמשק למשל נוצרה זהות בין "הפועל"

לבין "החלוץ", אך בריכוזים היהודיים הגדולים – ובעיקר בפולין – לא זכו מאמצים אלה להצלחה ומספר קיבוצי ההכשרה של ה"חלוץ" שבהם פעלו סניפי "הפועל" היה מצומצם.¹³

"הפועל" במדינות השונות

פולין. התהוותה של "הפועל" בפולין החלה בשנת 1930. הקשר הראשון בין "הפועל" בארץ ישראל לבין פולין נוצר באמצעות תכתובת בין "הפועל" בארץ לבין ה"פרייהייט" (דרור), תנועת הנוער של "פועלי ציון צ.ס" וה"קראפט", אגודת הספורט של תנועה זו. התכתובת הייתה בין היתר עם זאב שרף, שפעל כשליח ארץ-ישראלי ל"פועלי ציון צ.ס" בפולין. זה היה הקשר הראשון שבין התאגדות "הפועל" לבין זאב שרף, שכעבור חמש שנים היה למזכיר "הפועל" (וליימים חבר כנסת ושר בממשלת ישראל). ממכתבים אלה אפשר ללמוד על הקשיים שהיו צפויים בהקמת "הפועל" בפולין: ה"קראפט" פעל ללא ארגון ארצי, ולמרות זיקתו הארגונית והפוליטית ל"פועלי ציון צ.ס" בפועל היה מדובר על פעילות של קבוצות כדורגל בלבד. "השומר הצעיר" היה קשור ל"מכבי", ול"גורדוניה" בפולין לא הייתה כלל זיקה לספורט. בתכתובת הועלה הרעיון להפעיל את יוסף חריט – יוצא אגודת "השומר" וחבר מרכז "הפועל" ששהה אז בפולין בדרכו מלטווייה לצרפת – כדי לארגן פעילות ספורטיבית בתוך ה"חלוץ", אך מטעמים כספיים ירד הנושא מעל הפרק.

בשנת 1931 נבטו הניצנים הראשונים של "הפועל" בפולין. במספר קטן של גדודי הכשרה של "החלוץ" כמו סקציות ספורטיביות, שזוהו עם "הפועל", והוחל בהקמת סניפים אחדים של "הפועל" בוורשה ובכמה ערי שדה. הפגישה בין שליחי "הפועל" לנציגי ספורט פועלים יהודים באולימפיאדת הפועלים בווינה והסיוור של קבוצת הכדורגל של "הפועל" בפולין לאחר האולימפיאדה הביאו ליצירת קשר בלתי אמצעי בין פולין לבין ארץ ישראל ולהקמת עוד סניפים של "הפועל" בפולין. בשנת 1932 הפכו סניפי ה"קראפט" להיות סניפי "הפועל", והוקמו עוד סקציות ספורטיביות ב"החלוץ". אמנם הדיווחים השונים של "הפועל" מפולין בין השנים 1932-1934 מעידים על עשרות סניפים ואלפי חברים, אך מבין השיטין עולה תמונה לא מעודדת: הקשר עם ארץ ישראל היה רופף, "הפועל" בפולין סבלה מחוסר באמצעים, ונראה כי הפעולה הארגונית לא נעשתה באופן שיטתי ושוטף. הצעות שונות שהועלו לשיגור שליח מארץ ישראל כדי לארגן מחדש את "הפועל" בפולין נדחו מסיבות שונות, והמפנה העיקרי חל באמצע 1934.

המאבק החרף נגד המפלגה הרביזיוניסטית בפולין הוליד את התחושה שביטא בן-גוריון בבירור בישיבת מרכז מפא"י ב-27 במאי 1934, כי "מחוץ לארץ ישראל יש ארץ אחת, שבה תוכרע המערכה הציונית הקשה: פולין". הוחלט כי יש לשלוח חבר שיתמסר לארגון "הפועל" שכן -

מבלי שיהיה לנו שם כוח פיסי גדול כדי להגן על משרדנו, אספותינו וגם על אנשינו, לא נוכל לעשות שום פעולה. בפולין, קיים כוח טרוריסטי גדול הנעזר על ידי הממשלה הפולנית: "ברית החיל" מעשיו הידועים לנו הנם רק התחלה לדברים גרועים מאלה, ומוכרחים להעמיד נגדו כוח גדול שלנו.

התוצאה המידית של דיון זה הייתה שליחתו של ברוך בג, חבר מרכז "הפועל" (ולימים המנהל הראשון של מכון וינגייט), לפולין. בג שהה בפולין מסוף יוני 1934 ועד נובמבר 1935, והתכתבותו עם מרכז "הפועל" היא המקור המרכזי למעקב אחר התפתחות "הפועל" בפולין בתקופה זו. בג עיבד תכנית ראורגניזציה, שעל פיה תתופעל "הפועל" בפולין במתכונת דומה לזו שבארץ ישראל. הזמן הארוך ששהה בג בפולין והעובדה שהקדיש את כל זמנו לתכניתו זו גרמו לתנופה רבה בפעילות "הפועל" בפולין.

ב-25 בפברואר 1925 התקיימה בפולין הוועידה הראשונה של "הפועל", והדוח שפורסם לקראתה מעיד על ההתקדמות הרבה שחלה בכל התחומים: מספר החברים הרשומים התקרב ל-4,500, והם פעלו ב-70 סניפים (ועליהם יש להוסיף כ-1,000 חברים במזרח גליציה). נעשתה עבודת מזכירות מסודרת שכללה ביקורים בסניפים, ארגון אספות מחוזיות וניהול תקציבי מסודר. אורגנו קורסים למדריכים, הוקמה ועדת תרבות מרכזית שארגנה הרצאות ודאגה אף להוצאת עיתון. בג ארגן גם סרטיפיקטים למעמלים, ובתיאום עם הסוכנות היהודית ארגן גם קבוצה נבחרת של מועמדים למשטרת ארץ ישראל.

עם זאת היה על בג להתמודד עם קשיים רבים: אחד היעדים המרכזיים שלשםם יצא בג לפולין היה הקמת פלוגות ה"סדרן" כיחידות הגנה של "הפועל", במתכונת הקמתן בארץ ישראל. יעד זה זכה להצלחה חלקית בלבד הגם שמאמציו של בג במקרה זה לא היו רק במישור הארגוני והוא שאימן את הפלוגה שהוקמה בוורשה. מחוץ לוורשה התקשה בג להקים עוד פלוגות. ארגון פלוגות כאלה הצריך אמצעי אימון וארגון שונים מאלה הנדרשים להקמת סקציות ספורטיביות רגילות, ותנועת "החלוץ", שבג קיווה להסתייע בה, לא גילתה התלהבות לכך.

בג השקיע מאמץ מיוחד בהקמת "הפועל" במערב גליציה, שהייתה בעלת מבנה חברתי ופוליטי שונה מזה של פולין ה"קונגרסאית". בשלב מסוים פעל בגליציה אריה בן גד (ממייסדי "הפועל" בתל-אביב, שכיהן כמזכיר "הפועל" בשנים 1932-1934) והגיע לפולין עם קבוצת הכדורגל שנשלחה לכינוס ספורט הפועלים בפראג. למרות הקשר הרופף שבין גד לבין בג עלה בידם ליצור בגליציה מזכירות אזורית של "הפועל", שהייתה בעלת מעמד אוטונומי ביחס למזכירות המרכזית בוורשה.

בג לא הצליח לנתק את קשרי "השומר הצעיר" עם "מכבי" וזכה להצלחה מועטה בהקמת סניפי "הפועל" בתוך "החלוץ". למעשה בכל שנות קיומה של "הפועל" בפולין היא נשענה על אנשי "פועלי ציון צ.ס.". עם עזיבתו של בג את פולין החלה התדרדרות במצב ההתאגדות. בג ביקש לשלוח לפולין את אליעזר קרול יוצא "השומר" שפעל ב"הפועל", אך הסכסוך שפרץ בארץ בין יוצאי "השומר" לבין "הפועל" מנע מימוש שליחות זו. שליח נוסף, גוטמן מינקוב, שנשלח מארץ ישראל בשנת 1937 לא עצר תהליך זה.¹⁴

ליטא. תחילת הקשר שבין "הפועל" לבין ליטא הייתה באמצעות תכתובת שהחלה עוד ב-1927 עם אגודת הספורט "הכוח". ה"כוח" בליטא נוצרה בעקבות פרישת חברי תנועת העבודה מ"מכבי" בשל התגברות המגמות הרביזיוניסטיות בארגון זה, ובדומה ל"קראפט" הפולני זיקתו של "הכוח" הייתה ל"פועלי ציון צ.ס."

כבר בשנת 1930 ביקשו אנשי הכוח בליטא שליח מארץ ישראל, ופנייתם נענתה כעבור שנה כשבאוקטובר 1931 נשלח לליטא ישראל כרמי, איש מרכז "הפועל" (ששימש מזכיר "הפועל" ב-1934-1935). כרמי שהה בליטא עד ספטמבר 1932 וקצר כמה הצלחות: בניגוד למה שקרה בפולין, הצליח כרמי במגעיו עם הגופים הפוליטיים השונים של "ארץ-ישראל העובדת" והביא את כולם לפעולות במסגרת "הכוח". בפגישה משותפת בין כל הגופים שייצגו את "ארץ ישראל העובדת" בליטא, שקיים כרמי זמן קצר לאחר בואו, הוא הצליח לפשר בנקודות מחלוקת שונות שעמדו על הפרק. לדוגמה, העברית והיידיש נקבעו כשפות הרשמיות, והוחלט כי ועדה משותפת תנסח תקנון שיהיה מוסכם על כולם. בינואר 1932 שינתה "הכוח", שהכילה את כל ארגוני "הציונות העובדת", את שמה ל"הפועל". הוקם מרכז חדש שפעל בקובנה, וכרמי פעל באינטנסיביות וביסס ארגונית ומקצועית את "הפועל" בליטא. ליטא חולקה לשמונה מחוזות, ובכל מחוז נקבע סניף מרכזי שינהל את ענייני "הפועל" במחוז. כרמי עבר ברחבי ליטא והקים סניפים חדשים של "הפועל". הוא ארגן קורסים למעמלים, מחנות קיץ וטיולים ודאג לשמירת קשר תקין עם ארץ ישראל, בין היתר באמצעות הפצת פרסומי "הפועל" ארץ ישראל בליטא. עזיבתו של כרמי הותירה ארגון "הפועל" מסודר שקיים פעילות שוטפת וסדירה, הגם שסבל ממחסור תקציבי תמידי ומיריבויות קשות ברחוב היהודי עם "מכבי", שכאמור היה בליטא בהשפעה רביזיוניסטית. המרכז בליטא דאג לפרסם חוזרים ופרסומים קבועים על פעילותו, ובין היתר יש לציין ארגונים של שלושה כינוסים ארציים (1933, 1935, 1938) ושתי ועידות ארציות: דצמבר 1933 ודצמבר 1934. בתחילת 1936 מנתה "הפועל" בליטא כ-2,000 חברים פעילים ב-20 סניפים והתקיימה כך בליטא עד כיבושה.¹⁵

לטווייה. היזמה להקמת "הפועל" בלטווייה באה לראשונה במחצית 1930 מצדה של אגודת סטודנטים ציונית בשם "השחר" שפעלה בריגה. התאגדות "הפועל" ניסתה לעודד יזמה זו, וכמה חברים מארץ ישראל שנסעו ללטווייה מסיבות שונות קיבלו על עצמם לנהל פעולת הסברה למען הרחבת הפעילות בלטווייה. יזמה זו לא עלתה יפה בעיקר נוכח מצב ספורט הפועלים שם: בלטווייה פעל "ארגון לספורט ולמגן של פועלים" ("ס.ס.ס") שכלל בתוכו שני ארגוני ספורט יהודיים: האחד של ה"בונד" על שם י.ל. פרץ ("פרץ פאריינען") והשני של התנועה הסוציאליסטית בלטווייה – "נוער-בורוכוב" ("יוגענד-בורוכוב"). בין ארגונים אלה ניטשו עימותים, וחברי "נוער-בורוכוב" חששו כי הצטרפות אנשיהם ל"הפועל" תחליש את מעמדם במסגרת ה"ס.ס.ס", העלול – בהשפעת ה"בונד" – להאשים אותם בנטיות לאומיות לא סוציאליסטיות.

באמצע 1930 הקים "השומר הצעיר" בלטווייה אגודת ספורט בשם "השומר" שפעלה תחילה אף היא במסגרת הארגון הכללי ("ס.ס.ס"), אך הורחקה ממנו בגלל השתתפות בחגיגות ה"קק"ל", בה השתתפו גם חברים מ"בית"ר". אנשי "הפועל" בארץ ישראל ניסו באמצעות ה"סאס"י, שה"ס.ס.ס" היה חבר בה, להשיב את "השומר" ל"ס.ס.ס", אך ניסיון זה לא עלה יפה, ובהשפעת ה"בונד" הורחק גם "נוער-בורוכוב" משורות ה"ס.ס.ס" הלטווי.

ארגוני ספורט הפועלים היהודיים ("נוער-בורוכוב" ו"השומר") ועמם חברים מתנועת ה"חלוץ" ו"גורדוניה" היוו את הבסיס להקמת "הפועל" בלטוויה בינואר 1933. בראש ההנהלה של "הפועל" בלטוויה עמד עמנואל גליקמן (גיל), מי שבמשך שנים ארוכות לאחר מכן כיהן כרכז המקצועי של "הפועל" בישראל. ההנהלה הקימה סניפים ברחבי לטוויה, ארגנה מבחני "אות הספורט", הקימה סקציות לענפי הספורט השונים, וכן הוקמה פלוגת "סדרן", שפעלה בזמן ביקורו של בן-גוריון בלטוויה. בסוף 1933 פעלו ב"הפועל" לטוויה 1,000 חברים ב-23 סניפים. "הפועל" בלטוויה התקיימה זמן קצר בלבד. במאי 1934 התחוללה בלטוויה הפיכה פשיסטית. קיומם של מוסדות פועלים נאסר, ובהם גם ארגוני הספורט. "הפועל" בלטוויה פסקה מלפעול ורוב מנהיגיה – ובהם עמנואל גליקמן – נאסרו. מקצתם, למשל גליקמן, עלו לארץ ופעלו במסגרת "הפועל" בארץ-ישראל.¹⁶

סוריה. סניף "הפועל" בסוריה היה הסניף הראשון של "הפועל" שהוקם מחוץ לגבולות ארץ ישראל. הסניף הוקם לאחר ביקור קבוצת הכדורגל של "הפועל" תל-אביב במקום במאי 1929. אף על פי שלא נוצר כמעט קשר ישיר עם דמשק, ההתייחסות של מרכז "הפועל" לסניף זה הייתה כאל סניף "הפועל" בארץ-ישראל. "הפועל" בדמשק הופיעה עם סניפי "הפועל" בדוח לקראת הוועידה הראשונה בדצמבר 1931 (ולא במסגרת סעיף הדין בפעולות בגולה), אנשי סניף דמשק שילמו מיסי חבר למרכז "הפועל" בארץ-ישראל וקיבלו אף פנקסי חבר ארץ ישראלים.

מתחילת 1930 ועד מחצית 1931 קיים סניף דמשק תכתובת ענפה עם "הפועל" בארץ ישראל. מתכתובת זו אפשר ללמוד שמדובר על סניף קטן (בין 30 ל-40 חברים) שקיים פעילות ספורטיבית (שעיקרה כדורגל) ותרבותית (בעיקר לימוד עברית). התכתובת אינה מגלה שהייתה יזמה להקמת עוד סניפים בסוריה לבד מעזרה מסוימת בארגון סניף בבירות שהוקם באותם הימים.

אנשי "הפועל" דמשק הוזמנו על ידי "הפועל" ארץ ישראל לכינוס השני של "הפועל" באוקטובר 1930, אך לא עמדו בהוצאות. למעשה, הקשר הישיר הראשון בין אנשי "הפועל" בארץ ישראל לבין הסניף בסוריה נוצר כאשר חברי משלחת האופניים ביקרו בדמשק ביוני 1931 בדרכם לאולימפיאדת הפועלים בווינה.

בעצת מרכז "הפועל" הארץ-ישראלי נוצר קשר בין החלוץ לבין "הפועל" בדמשק, אך הוא לא עלה יפה. תנועת החלוץ ביקשה ש"הפועל" תפעל במסגרתה, ואילו אנשי "הפועל" ביקשו לשמור על מסגרתם העצמאית. המשא ומתן הביא לעימותים על בסיס אישי, לסכסוכים שגלשו לאלימות ולבקשה הדדית כי "הפועל" בארץ ישראל תתערב בסכסוך. בהתייחסות של מרכז "הפועל" לפרשה זו בכתב לחיפה בנובמבר 1931 הייתה מידה של התנשאות בשל אופיים של חברי "הפועל" בדמשק:

עם סניף "הפועל" בדמשק עמדנו בקשרים אמיצים... העברנו לדמשק חומר מקצועי רב... לפני חודשים מספר קרה ונפלה קטטה (ממש מהלומות ומכות) גדולה בין חברי הסניף לבין חברי "החלוץ"... התערבנו ודרשנו בירורים... כל הסברה לא הועילה... מרגע

שהתחלנו בהסברה...חדלו החברים שלנו לכתוב... החומר האנושי של הסניף לצערנו מחוסר כל הכרה שהיא וחסרה להם ידיעה אלמנטרית של מהות תנועתנו... נוער מעדות המזרח שהסברה בעל-פה לא מספיקה והיה טוב לו יוכלנו לבקר אותם.

בשנת 1932 לאחר תכתובת ענפה עם מרכז "הפועל" הגיעו חמישה נציגים מדמשק להשתתף בכנס "הפועל" השלישי שהתקיים באוקטובר 1932 בתל-אביב. החברים הגיעו לכפר גלעד, סיירו ביישובי הגליל ונפגשו עם אריה בן גד, מזכיר "הפועל" באותה התקופה. בתחילת 1933 אנו עדים לשיפור היחסים בין "הפועל" לבין "החלוץ" בדמשק, ובאפריל אותה השנה אוחדה "הפועל" עם "החלוץ" ואף סייעה מעט בקליטת מהגרים יהודים שברחו באותה התקופה מגרמניה. הקשר עם "הפועל" בארץ-ישראל היה מאותה עת רופף, ובדוח לקראת הוועידה השנייה של "הפועל" שהתקיימה במרס 1936 אין כלל התייחסות לקיומה של "הפועל" בדמשק.¹⁷

לבנון. אגודת "הפועל" בבירות הוקמה במרס 1932 ביזמתו של מנהל בית הספר אליאנס במקום. נוסף על הפעילות הספורטיבית עסקו חברי "הפועל" בבירות בפעילות לאומית חברתית (כמו לימוד השפה העברית) ובגיוס כספים לקרנות הלאומיות. בפעילותה היא קלטה לשורותיה את חברי אגודת "אמיקל", אגודה ספורטיבית יהודית שפעלה בדמשק ובבירות. המרד הערבי בארץ ישראל בשנים 1936-1939 הביא בעקבותיו מתח בין יהודים לערבים, ומטרת האיחוד הייתה בין היתר לטפח יכולת התגוננות במקרה של עימות. אין לנו מידע רב על אגודה זו. ידוע כי בראשית 1938 הייתה לשתי קבוצות כדורגל מלבנון, האחת של "הפועל" והשנייה של "התאחדות הכדורגל הלבנונית", כוונה לבקר בארץ ישראל. הביקור זכה לביקורת נוקבת בעיתונות הערבית, אך למעשה אין כל עדויות כי ביקור זה אכן התקיים.¹⁸

גרמניה. בגרמניה פעלו כמה מועדונים שנשאו את השם "בר-כוכבא", ולמרות היותם חלק מ"מכבי" ראו עצמם שייכים למחנה הפועלים והצטרפו אף ל"סאס"י". בתחילת 1930 יזם אברהם גרדנר, חבר "בר-כוכבא" בהנובר, קשר עם "הפועל" בארץ ישראל וקיבל על עצמו לנהל תעמולה למען "הפועל" באגודות המקורבות רעיונית לספורט הפועלים, כדי ליצור באמצעותן את "הפועל" בגרמניה. יזמתו של גרדנר לא צלחה, והתאגדות "הפועל" עשתה ניסיון נוסף באמצעות שליח ה"חלוץ" משה שפירא וחברת "הפועל" מארץ ישראל פרידה גונדה שהתגוררה בתקופה זו בברלין.

התכתובת בין השניים לבין "הפועל" בארץ ישראל בשנת 1930 מסבירה את הסיבות לאי-הצלחה: "מכבי" נתפסה בגרמניה כאגודה על-מעמדית, ולהסברים שנשלחו על הזיקה המעמדית הברורה של "מכבי" בארץ ישראל לא הייתה כל תהודה. המגמה שנסתמנה בגרמניה הייתה להגביר את זיקתה של "מכבי" למחנה הפועלים, ופרישה ממנה והקמת "הפועל" משמעותה תהיה השתלטות הימין הקיצוני על "מכבי". המועדונים בגרמניה

העדיפו כי דווקא "הפועל" בארץ ישראל תצטרף למסגרת של "מכבי" העולמית, ומעניין כי גישה זו שכנעה אף את משה שפירא, שכתב ברוח זו מכתב למרכז "הפועל" בארץ. לפי עדויות מהשנים 1931-1933 אגודות "בר-כוכבא" אמנם שמרו על זיקה ל"הפועל", אך התאגדות "הפועל" בגרמניה לא הוקמה. אמנם קיימת עדות מתחילת 1932 על הקמת "הפועל" בהמבורג, אך זה יוצא מן הכלל המעיד על הכלל, שכן הקמת האגודה יוחסה לגורמים קומוניסטיים שפרשו מ"מכבי". מקורות מעטים מהשנים לאחר מכן מצביעים על ניסיונות נוספים להקמת "הפועל" בגרמניה – גם לאחר עליית הנאצים לשלטון – אך הידיעות הן כוללניות מדי והמידע שבידינו אינו מספיק כדי לעמוד על טיבן.¹⁹

ארצות הברית. בתחילת 1930 החל שמואל קפלן, חבר לשעבר של סניף "הפועל" תל-אביב, ליזום הקמת "הפועל" בניו-יורק וסביבתה. קפלן התכתב עם מרכז "הפועל" בארץ-ישראל במשך כשנה וחצי. הוא דיווח על פגישות עם אישים שונים בניו-יורק (כולל עם דוד בן-גוריון) ועל הקמת "ועדת הפועל" באמריקה, אך ממכתביו קשה ללמוד על הישגים קונקרטיים מלבד דיווחים על "יזמות". בשנת 1931 פעלה בארצות הברית מטעם "הפועל" מניה שוחט, יוצאת ארגון "השומר", שהייתה אז חברת מרכז "הפועל". במכתב מ-27 באפריל 1931 היא הביעה את אכזבתה מההתארגנות בארצות הברית, ולדבריה: "מקפלן והוועדה אשר הוא סידר אין לקוות כלום". על קפלן אין אנו שומעים עוד, ומניה שוחט היא שהקימה בארצות הברית "ועד למען הפועל", שתפקידו היה בעיקר לגייס כספים ל"הפועל". במאי 1932 ביקרה בארץ ישראל מלכה גודלוב, מי שעמדה בראש הוועד בארצות הברית. בפגישה שהתקיימה בינה לבין מזכירות "הפועל" ובן-גוריון הוחלט כי יש להקים את "הפועל" בארצות הברית. בניגוד לאירופה "מכבי" פעלה מעט מאוד בארצות הברית באותה התקופה – מה שלכאורה היה יכול להקל משימה זו – אך בפועל נעשה ביצועה בעצלתיים. בעקבות זאת נשלח במרס 1933 מכתב למשלחת ההסתדרות בארצות הברית, שהורה לה להקים שם את "הפועל" והובא אף הנימוק לכך: **"הוועד הפועל בא לכלל מסקנה כי הקמת סניפי הפועל באמריקה יכולה להביא ברכה לחיזוק ארץ ישראל העובדת באמריקה ועלולה למשוך לתוך פעולתנו חוגי נוער הנשארים כיום מחוץ להשפעת ההסתדרות"**.

ב-22 במרס 1934, שנה לאחר מכתב זה, הוקם הסניף הראשון של "הפועל" (ע"ש חיים ארלוזורוב) בניו יורק. המידע שיש בידינו על ההתפתחות בארצות הברית חסר. מהדוח לקראת הוועידה השנייה של "הפועל" שנתיים לאחר מכן אפשר ללמוד כי הצלחה הייתה מוגבלת. הדו"ח מציין כי הוקמו עוד "מספר סניפים בערי השדה" ללא ציון שמותיהם והודה כי "הארגון רק בהתחלתו" – וזאת למרות הזמן הרב יחסית שחלף מהיזמה להקמתו.²⁰

רומניה. בצ'רנוביץ' שברומניה פעלה אגודת ספורט ששמה "בורוכוב", שהייתה מקורבת לתנועת העבודה בארץ ישראל. הקשר הישיר עמה נוצר בשנת 1935, כשאפרים פרלשטיין (מזכיר "הפועל" בשנים 1929-1932) ביקר ברומניה וניסה באמצעות אגודת "בורוכוב"

להקים ארגון כללי של "הפועל" ברומניה. הגם שהוקמו עוד סניפים של "בורוכוב" ברומניה היזמה להקמת ארגון כללי של "הפועל" ברומניה לא צלחה, כנראה בגלל מעמדה החזק של "מכבי" ברומניה.²¹

אוסטריה. באוסטריה נוסדה אגודת ספורט – "חרות", שעסקה באתלטיקה כבדה ופעלה בווינה. באולימפיאדת הפועלים בווינה בשנת 1931 נוצר קשר בין אגודה זו לבין אנשי "הפועל". "חרות" שמרה על זיקה ל"הפועל", אך בפועל השתייכה ל"אסקו", ארגון ספורט הפועלים האוסטרי. ממכתב ששלח ברוך בג ב-19 בספטמבר 1934 לווינה אפשר ללמוד, כי בסמוך לתאריך זה הוקם סניף של "הפועל" בווינה, ועל פי הדו"ח לוועידה השנייה של "הפועל" במרס 1936 נראה כי זהו הסניף היחיד שהוקם, ואין לנו שום מידע נוסף על אודותיו.²²

בלגיה וצרפת. בסוף שנת 1930 ניסה ישראל מינץ, חבר מזכירות "הפועל" בארץ ישראל בעבר, ששהה באותה התקופה בצרפת, להקים סניפי "הפועל" בצרפת ובבלגיה. פעילותו של מינץ לא נשאה פרי. בסוף 1934 הוקמו סניפים של "הפועל" בבריסל ובפריז. על פי הדו"ח לוועידה השנייה במרס 1936 היה הסניף בפריז היחיד שפעל בצרפת ומנה 100 חברים יוצאי תנועות הנוער של "דרור" ו"השומר הצעיר" וכן חברי "החלוץ". דו"ח זה מצוין גם את קיומם של שלושה סניפי "הפועל" בבלגיה - ללא ציון שמם.²³

משנת 1935 החלו להתארגן גם סניפי "הפועל" בציכוסלובקיה – אך אין לנו כל מידע עליהם לבד מציון קיומם של ארבעה סניפים בתחילת 1936. עדויות אחרות מצביעות על הקמתם של סניפים בקנדה (במונטריאול) ובארגנטינה, אך המידע המצוי בידינו מאפשר למעשה רק את ציון עצם הקמתם.²⁴

הסיבות לכישלון המשך קיום "הפועל" בגולה

הניסיון להקים את התאגדות "הפועל" בגולה היה בסופו של דבר אפיזודי ופעילותו העיקרית הייתה רק בשנות ה-30 של המאה ה-20. הקשיים שצוינו קודם היו גם מן הסיבות לחוסר ההצלחה של "הפועל" לבסס עצמה בגולה: המעמד של "מכבי", שבניגוד לארץ ישראל לא זוהתה שם פוליטית, והייתה אבן שואבת לכל מי שזוהה עם התנועה הציונית, כולל אנשי תנועות הפועלים שהעדיפו לחזק את מעמדם ב"מכבי" ולא להקים תנועה נפרדת בדגם הארץ ישראלי. המאבק היהודי בגולה, בניגוד לארץ ישראל, היה בעיקרו עם אגודות הספורט היהודיות הלא-ציוניות, והיה חשוב לפעול שם כתלמיד ציוני ולא להתפצל פוליטית. זו הייתה גם אחת הסיבות לחוסר הצלחה להתבסס בתוך תנועת "החלוץ", מה גם שתנועת "החלוץ" בהגדרתה התמקדה בהכשרה לארץ ישראל יותר מבמאבק בתנועות נוער לא ציוניות לגיוס בני נוער. נוסף על אלה היו עוד שתי סיבות שהקשו על התבססותה של "הפועל":

מעמד ספורט הפועלים. התאגדות "הפועל" הייתה משויכת לארגון ספורט הפועלים הבין-לאומי ("סאסי"י"), שמעמדו בשנות השלושים התערער. עליית הנאצים לשלטון בגרמניה בשנת 1933 חיסלה את ארגון ספורט הפועלים הגרמני, שהיה הגדול בארגוני ספורט הפועלים. בפברואר 1934 נכשל ספורט הפועלים האוסטרי במאבקו נגד דולפוס קנצלר אוסטריה (שזמן קצר לאחר מכן נרצח על ידי הנאצים). יוליוס דויטש נשיא ה"סאסי"י נפצע ונמלט לציכיה, ובכך בא לידי קץ קיום ספורט הפועלים באוסטריה – מעוז מרכזי וחשוב של ארגון ה"סאסי"י. בשנים שלאחר מכן נאסר על קיום ספורט פועלים בלטוויה. פולין, הונגריה ויוגוסלביה ורומניה. אמנם הותר קיומם של ארגוני ספורט הפועלים, אך הם היו בפקוח ממשלתי חמור. בתנאים אלה ברור כי היה קשה להקים אגודת ספורט בעלת אוריינטציה פועלית ברורה.²⁵

השינוי בעמדת בן-גוריון. הקמת "הפועל" בעיקר במזרח אירופה הייתה, כפי שצוין, פרי יזמתה של ההסתדרות הכללית ומזכירה דוד בן-גוריון, שראה בהקמתה אמצעי למאבק בתנועה הרביזיוניסטית. בדיון שהתקיים במרכז מפא"י באוגוסט 1934 שינה בן-גוריון את מדיניותו, ובמקום מאבק אלים ברביזיוניסטים הוא תמך במשא ומתן עמו. מפנה זה הביא את בן-גוריון באוקטובר 1934 בלונדון לידי חתימה על הסכמים עם ז'בוטינסקי. אולם אלה נדחו במשאל עם שנערך בתחילת 1935 בקרב חברי ההסתדרות. שינוי זה בעמדתו של בן-גוריון השפיע גם על התהליכים של הקמת "הפועל" בגולה. בן-גוריון הוא שדחף ולחץ להקמת "הפועל", ובשל עמדתו נשלחו שליחי "הפועל" כדוגמת ברוך בג לגולה. בן-גוריון איבד עניין בהקמת "הפועל" בגולה, וכך איבדה גם התאגדות "הפועל" את הכוח המאיץ העיקרי להקמתה בגולה.²⁶

אין ספק כי הגורם העיקרי להפסקת התהליך של הקמת "הפועל" היה פרוץ מלחמת העולם השנייה והשואה שהתחוללה במהלכה. קשה להעריך אם הקשיים שצוינו לעיל היו מונעים בסופו של דבר את התהליך שהחל בשנים אלה להקמת "הפועל" בגולה. המלחמה קטעה באחת את כל מערכת החיים היהודיים באירופה והביאה לרציחתם של מיליוני יהודים. לאחריה נשתנה לחלוטין העולם היהודי והוקמה מדינת ישראל. הסתדרות "מכבי" חזרה להיות תנועת הספורט העולמית היהודית היחידה, והתאגדות "הפועל" מיקדה את פעילותה במדינת ישראל החדשה.

הערות

- 1 קאופמן ח' (1996). ייסודה של התאגדות "הפועל". קתדרה 80, 122-149.
- 2 על האידיאולוגיה של ספורט הפועלים והדילמה של "הפועל" קאופמן ח' (1995). הזיקה הרעיונית בין ספורט הפועלים לבין התאגדות "הפועל" בתקופת המנדט. בתנועה, ג (1), 56-76.
- 3 פורמן, בי (2007). ספורט וחינוך גופני במחנות העקורים בשנים 1947-1948, מאסף, דפים לחקר השואה כא, 101-128. פורמן בי (2006). "הפועל" הונגריה ניסיון לשיקום פיזי ונפשי של יהודי הונגריה לאחר השואה. ילקוט מורשת פ"א. 113-119.
- 4 ישיבת המרכז בכפר סבא 5 לאוקטובר 1929 ידיעות המרכז 9-8, ארכיון העבודה IV-208-1-179
- 5 דיוני המועצה השישית, ארכיון העבודה IV-244-41a
- 6 התכתבויות מתקופה זו: ארכיון העבודה IV-244-41a, IV-244-41b
- 7 גולדשטיין, יי (1975). מפלגת פועלי ארץ ישראל, גורמים להקמתה. תל-אביב: עם עובד. 132-140 טבת שי (1987) קנאת דוד גי. תל-אביב: שוקן. 34-36.
- 8 התבטאויות בן גוריון בסוגיית "הפועל" בגולה ראה: יומן בן גוריון, 17 במרס 1931, 11 בדצמבר 1931, 34 במאי 1932, 8 ביולי 1932, 30 באוגוסט 1932. ארכיון צה"ל, 2065, 2061, 2066. ראה גם אגרות בן גוריון גי (ערך יהודה ארז) (1974). תל-אביב: עם עובד. 7 ביוני 1933, 9 ביולי 1933. בן גוריון (1972), זכרונות ב' תל-אביב: עם עובד. 7 במרס 1934, 27 במאי 1934, 20 ביולי 1934, 29 לספטמבר 1934, 1 למאי 1935, 21 ליוני 1935.
- 9 סיורי קבוצות "הפועל" בגולה: "דבר", 21 ביוני 1931, 26 ביוני 1931, 10 ביולי 1931, 14 ביוני 1931, 1 באוקטובר 1931, 13 בנובמבר 1931. סקירת ביקור קבוצות בכדורגל של "הפועל" בפולין ב-1931 ראו בקטעי העיתונים בארכיון וינגייט, 1.09, 0016. על חשיבות הביקורים ראו "בן-גד, הפועל בגולה, עזנו, (בטאון הפועל המצוי בארכיון וינגייט), 17 בינואר 1935.
- 10 על הפגישה ראו "דבר", 30 בספטמבר 1931. ראו גם גיל, עי (1977). סיפורו של "הפועל". תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 92.
- 11 על ארגוני הספורט היהודיים בפולין ראו: Gechtman, R. (1999). Socialist Mess Politics through Sport: The Bund's Morgnshtern in Poland, 1926-1939 Journal of Sport History 26. 382-531. Blecking, D. (2003). Marxism versus Muscular Judaism- Jewish Sports In Poland, in: G. Eisen., H. Kaufman., M. Lammer (Eds), Sport and Physical Education in Jewish History. Wingate Institute. 48-55

- 12 יומן בן גוריון 11 בדצמבר 1931 ארכיון צה"ל 2061. החלטת מרכז "הפועל" 3 בדצמבר 1932 ארכיון העבודה IV-208-285a
- 13 על החלוץ בפולין: אופנהיים יי (1993). תנועת "החלוץ בפולין". באר שבע: אוניברסיטת באר-שבע. קיבוצי "החלוץ" שיצרו קשר עם "הפועל" ראה ארכיון העבודה IV-244-131. ראה גם יומן בן גוריון 30 באוגוסט 1932, ארכיון צה"ל 2066. על פי דו"ח הוועידה הראשונה של "הפועל" בפולין מה-4 לפברואר 1935 ע' 15 פעל "הפועל" רק בארבעה קיבוצי הכשרה מתוך שלוש מאות ותשעה. ארכיון וינגייט 2.02.0017.
- 14 על "הפועל" בפולין ראו: תכתובות עם סניפים שונים בפולין ועם זאב שרף, ארכיון העבודה IV-244-140, IV-244-123a, IV-244-131. תכתובות של ברוך בג מפולין ארכיון וינגייט 1.09 0102, ארכיון העבודה, IV-208-1-140, יומנו של בג בפולין, ארכיון העבודה, IV-104-222-2, חוזרים של "הפועל" בפולין, ארכיון העבודה III-67-438-5, "עזנו", 26 לאוקטובר 1933, 17 בנובמבר, 1933, 27 בדצמבר 1933, 3 בינואר, 1933, 17 בינואר, 1935, 6 בפברואר, 1935, 13 בפברואר 1935. על ההסכם עם גליציה המזרחית 1 ביוני, 1934, ארכיון העבודה IV-208-964b, ישיבת מרכז מפא"י, 27 במאי 1944, ארכיון בית ברל, 23/22. ראה גם: גיל, ע' (1977). פרקים לתולדות ספורט הפועלים היהודים באירופה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. נתניה: מכון וינגייט. 18-31. דו"ח לוועידה השנייה של "הפועל" ארכיון וינגייט 0001 1.09 52-53. פרשת אנשי "השומר" ב"הפועל" ראו: גולדשטיין יי (1994). בדרך אל היעד. תל אביב: משרד הביטחון. 188-196.
- 15 על "הפועל" בליטא ראו: מכתבים ל"הכוח" בליטא, ארכיון העבודה, IV-244-123a, IV-244-131. התכתובת של ישראל כרמי עם "הפועל" בארץ-ישראל ארכיון העבודה, IV-244-131, IV-244-132. חוזרים ופרסומים של "הפועל" בליטא: ארכיון העבודה III-67-475-9, iii-67-475-8, iii-67-475-7. "עזנו" 17 בנובמבר 1933, 23 בפברואר 1934, 10 בינואר 1935, 13 בפברואר, 1935. דוח הוועידה השנייה לעיל הערה 13 עמ' 53. גיל, לעיל הערה 13, עמ' 14-17.
- 16 על "הפועל" בלטביה ראו: תכתובת עם "השחר" וחברים בלטביה, ארכיון העבודה, IV-244-131, IV-244-123a. מכתב על הקמת "הפועל" ארכיון העבודה IV-244-126a, חוזרים של "הפועל" בלטביה, ארכיון העבודה, III-67-475a-13, III-67-475a-15. "עזנו", 4 באפריל 1934, 13 בפברואר 1935, 17 באפריל 1935. ראה גם עמנואל גיל, לעיל הערה, 14 עמ' 32-35.
- 17 "הפועל" בדמשק ראו: ארכיון העבודה, IV-244-131, IV-244-123b. תקנון "הפועל" דמשק ודו"ח על "החלוץ" ויחסיו עם "הפועל" מ-13 באוגוסט 1933, ארכיון העבודה, III-67-531-19. מכתב על יחסי "החלוץ" ו"הפועל" מ-2 במרס 1933, ארכיון

- העבודה, IV-244-146a. המכתב לסניף חיפה מה-15 בנובמבר 1931, ארכיון העבודה IV-244-186b. ראה גם: מנחם, נ' (2001). פעילות "אגודת הפועל" בדמשק ובבירות בין שתי מלחמות העולם, בתנועה 1 ו-93. 103-93.
- 18 מנחם נ' לעיל הערה 16 עמ' 101-102. מנחם מציין שם, עמ' 101, כי קבוצת "הפועל" הבריתית וקבוצת ההתאחדות הלבנונית לכדורגל השתתפו ב"אליפות הכדורגל שנערכה בינואר 1938". באליפות הכדורגל של ארץ-ישראל לא השתתפה אף קבוצה מלבנון ולא ידוע גם על ביקור קבוצה לבנונית בארץ-ישראל בשנת 1938. הביקורת בעיתונות הייתה כנראה על כוונה לביקור שלא מומש.
- 19 על קשרי "הפועל" בגרמניה ראו תכתובות בארכיון העבודה, IV-244-123a, על פרשת "הפועל" המבורג מכתבים מה-1 בינואר 1932 וה-6 לינואר 1932 ארכיון העבודה, IV-244-132, ומכתב של שרשפטיין מה-2 בפברואר 1932, ארכיון העבודה, IV-244-133. על "הפועל" בגרמניה ב-1935 "עזנו", 13 בפברואר 1935. פגישת שפירא עם בא-כוח "מכבי" העולמי 10 ביולי 1930, ארכיון העבודה iv-244-81.
- 20 על "הפועל" בארצות הברית ראו: תכתובת עם קפלן בארכיון העבודה, IV-244-131, IV-244-123b. על שליחות מניה שוחט לארצות הברית ראה ארכיון כפר גלעדי, תיק מניה שוחט, תיק יוסף נחמני ותיק ישראל שוחט. התייחסותה של מניה שוחט לקפלן, מכתב מ-27 לאפריל 1931, ארכיון העבודה, IV-244-132. מכתב ברכה למלכה גודלוב על הקמת הסניף הראשון בארצות הברית מ-12 באפריל 1934, ארכיון העבודה, IV-244-150a. ראה גם דו"ח לוועידה השנייה, לעיל הערה 14, עמ' 54. יומן בן גוריון, 24 במאי 1932, ארכיון צה"ל, 2066.
- 21 על קשרי "הפועל" עם רומניה ראו: חוזר מ-27 במאי 1935 ארכיון העבודה, 18-498-67-iii. "עזנו" 30 ביוני 1935, דוח לוועידה השנייה, לעיל הערה 13, עמ' 53.
- 22 על הקשר עם אוסטריה ראו מכתב ל"חרות" מ-11 במרס 1931, ארכיון העבודה, IV-244-131, דו"ח לוועידה הראשונה, נובמבר 1931, ארכיון העבודה, הטיבה IV-244 עמ' 17. מכתב ברוך בג לווינה מ-17 בספטמבר, 1934 ארכיון העבודה IV-208-964b.
- 23 מכתבי ישראל מינץ למרכז "הפועל" ארכיון העבודה IV-244-123b. מכתב מבג ל"הפועל" בבריסל מ-17 בדצמבר 1934, ארכיון העבודה, IV-208-964b. ראה גם "עזנו", 10 בינואר 1935 ודו"ח לוועידה השנייה, לעיל הערה 14 ע' 54.
- 24 על סניפים בצ'כיה דו"ח לוועידה השנייה, לעיל הערה 14. מכתב מ"הפועל" במונטריאול 9 לאוגוסט 1932, ארכיון העבודה, IV-244-133. ראו גם מכתב חוזר מ-27 בפברואר 1931, ארכיון העבודה IV-208-285b. על "הפועל" בארגנטינה ראו מכתב מ-29 במאי 1935, ארכיון העבודה, IV-108-1-767a.

- 25 גיל, עי, לעיל הערה 13, 6-9, "עזנו" 8 למרס 1935.
- 26 גולדשטיין, יי (2002). המעורבות הפוליטית של "הפועל": פרשת איגוד 'הסדרן'. בתוך: קאופמן, ח, חריף ח', תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים. מכון וינגייט ויד יצחק בן צבי, 150-155.